

Sik Endre– Szép Katalin:

A HÁZTARTÁSI TERMELÉS PÉNZÉRTÉKE

A TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok:

- fontos közpolitikai témákat tűz napirendre
- tényszerű, kiegyensúlyozott elemzéseket bocsát közre
- hidat kíván teremteni az akadémiai szféra, a döntéshozói kör, a kormányzati szektor és a versenyszféra között
- érdekes és hiánypótló szeretne lenni

A sorozat a TÁRKI kutatásaira támaszkodik, számai havi rendszerességgel jelennek meg.

A sorozatot szerkeszti: Tóth István György

A TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok az Institute für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) SOCO program támogatásával készül, mely programot az Osztrák Szövetségi Kormány Alapja a Közép- és Kelet-Európai Együttműködésért, valamint a Ford Alapítvány finanszírozza.

TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 21.

Budapest, 2000

ISSN 1418-0839

ISBN 963 7869 28 X

Felelős kiadó: Kolosi Tamás elnök-igazgató

Olvasószerkesztő: Nagy Ildikó

Tördelő: Pallagi Ilona

© TÁRKI, 2000

Sik Endre– Szép Katalin:

A HÁZTARTÁSI TERMELÉS PÉNZÉRTÉKE

Budapest, 2000. március

Sik Endre szociológus, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének docense, az MTA PTI Nemzetközi Migráció és Mene-
kültügyi Kutatások Központjának igazgatója és a TÁRKI programvezető kutatója.

Szép Katalin a közgazdaságtudomány kandidátusa, Központi Statisztikai Hivatal főtanácsosa. Kutatási területe: háztartási termelési modellek, mezőgazdasági családi gazdaságok magatartása.

A szerzők a tanulmánnyal kapcsolatos bármilyen megjegyzést, kiegészítést, kritikát szívesen fogadnak: sik@tarki.hu, szep_katalin/office@ksh.hu

Tartalomjegyzék

Bevezető	5
1. A háztartási termelés fogalma és mérete	7
2. A háztartási termelés nagyságának mérése	9
2.1. A piaci helyettesítési költség módszere.....	10
2.2. Az alternatív érték vagy határáldozati jövedelem (opportunity cost) módszer.....	11
2.3. Az otthoni munkaidő mennyisége.....	12
3. Az otthoni munka értéke	13
4. A kisgazdasági munka értéke	19
5. Összefoglalás	20
Bibliográfia	22
Abstract	24

Bevezető

„A nemzeti számlák összeállításának kezdete óta a közgazdászok egyik alapvető problémája, hogy mit vegyenek és mit ne vegyenek számításba. Az egyik legegyszerűbb szabályt, hogy csak a piaci szektorban termelt és elosztott javakat és szolgáltatásokat vegyék számba, már a kezdeteknél nem tartották be, mivel számításba vették a mezőgazdasági termelők saját termelésű fogyasztását. A legtartósabb probléma úgy tűnik a háziasszonyok szolgáltatása, ami a legnagyobbban tekinthető hiányzó tétel a nemzeti számlában...” (Goldschmidt–Clermont, 1982:3)

Két ország vagy két időszak teljesítményeinek összehasonlítása téves eredményekre vezethet, ha nem vesszük figyelembe a nem-piaci módon folyó és/vagy nem pénzben mért, illetve a statisztikailag számba nem vett termelés nagyságát és szerkezetét. Ennek két legjellemzőbb esete a háztartási termelés és az informális gazdaság teljesítménye, de sok más (egyenként valószínűleg kisebb nagyságú, de egy adott országban, annak egy adott gazdasági szegmensében nagyon is fontos) tevékenység ide sorolható még¹. Ha például az informális gazdaságbeli tevékenységek mértéke különbözik két országban vagy egy adott gazdaság két időszakában, akkor értelemszerűen az ezt elhanyagoló összehasonlítások hamisak lesznek (lásd Sik, 1996).

A háztartásban felhasznált munkaerő (az otthoni munka) esetében a fenti probléma lényege az, hogy a GDP-számítások egy adott társadalom teljes munkamennyiségének csak egy részét – a gazdaság fejlettségének és szervezeti összetételének függvényében kisebb vagy nagyobb részét² –, a piaci javakat bérmunkával előállító szegmensét képesek kimutatni.

E szűkkeblűség ahhoz vezethet, hogy a piaci folyamatok gondjait a gazdaságpolitika „túlreagálja”, illetve nagy hatású „piacon kívüli” gazdasági folyamatokat nem érzékel.

„Amikor a munkamegosztás fejlődése során a házilagos tevékenységek egyike-másika, mint a fonás, a szövés, a varrás, a mosás, a takarítás stb. részben vagy egészben piacra kerül mint önálló formában szervezett termelés, akkor büszkén regisztráljuk mint a nemzeti jövedelem növekedését. Holott a tényleges teljesítmény csak akkor és olyan mértékben növekedik, ha a piaci tevékenység ugyanazt az emberi szükségletet nem rosszabb minőségben elégíti ki, mint azelőtt, s akkor is csak a termelékenység növekedése mértékében nő a teljesítmény ...” Bródy (1983:52)

¹ Mint például Goldschmidt–Clermont (1993) megemlíti, ide sorolható a társadalmi munka, az önkéntes tevékenység, a kényszermunka (pl. a börtönben vagy alternatív katonai szolgálat formájában), a nem kormányzati szervek tevékenysége, illetve a válság elhárító önkéntes kampánymunka. Mint ahogy az otthoni munka és az informális gazdaság súlyával legalább azonos nagyságú a jóléti (és a szocialista) állam pénzben, egyéni szinten nem mért jövedelmei, az egészségügytől az iskolai oktatáson keresztül az összes transzfer nem-pénzbeni jövedelemig „rejtett” hatása (Ruggles és Ruggles, 1986; Hauser *et al.*, 1987).

² „Egészen a fejlett kapitalista társadalomig a családi háztartások termelték meg nemcsak élelmiszerüket, hanem ruházatukat és szerszámaik jelentős részét is, sőt házaikat és gazdasági épületeiket is jórészt maguk építették. A termelés és fogyasztás szétválása a fejlett országok városaiban is csak a XVII-XIX. században következett be, a mezőgazdaságban pedig csak a XX. században. A mezőgazdaságban azonban ma sem teljes a szétválás.” Burgerné (1989:23.)

A fenti példa közgazdászok körében is közismert változata az, hogy a GDP csökken, amikor valaki feleségül veszi háztartásbeli alkalmazottját. Hiszen – feltételezve, hogy a háztartást a volt háztartásbeli feleség látja el továbbra is, és nem történik érdemi változás sem a munka minőségében, sem termelékenységében – a korábban munkaerőpiaci szerződés formájában végzett, pénzzel megfizetett, és ezért a GDP részeként figyelembe vett tevékenységből a nő „természetes” – s ezért meg nem fizetett, statisztikailag munkaként számon nem tartott – háztartási munkája lett (Sik, 1999).

Goldschmidt–Clermont (1990) példáiban a munkaerő számbavételének azon torzulásait sorolja fel, amelyek a háztartási termelés³ figyelmen kívül hagyásának következményei. Ilyen torzulások a foglalkoztatottság és a termelékenység szintje, amelynek „hivatalos” és valóságos számai nagyon eltérhetnek, s ami a növekedés mértékének és forrásának hamis megítélését eredményezheti. A szegénység és a jövedelemegyenlőtlenség mértéke az otthon végzett munka értéke és a pénzben mért munkából származó jövedelem arányától is függ, márpedig ezek az arányok nem csupán jövedelem decilisenként, de egyes társadalmi csoportok szerint is eltérhetnek⁴. Az otthoni munka munkaként való el nem ismertsége a szociális ellátás mértékét és az erre fordított források elosztásának módját is erősen befolyásolja (aki csak otthoni munkát végez, az semmilyen szociális támogatásban nem részesül). A háztartásbeli hozzájárulása a család megélhetéséhez és a családi vagyonhoz alábecsült, s – nyilván csak a felsőbb osztályokban – csak jogi úton ismertethető el. A háztartásbeli „eltartásáért” sok országban adókedvezmény is jár, ami persze adott esetben jól jön a háztartásnak, de éppolyan indokolatlanul csupán „teherként” veszi figyelembe az otthoni munkást, mint amikor az nem részesülhet olyan juttatásokban, amik egy „igazi munkát” végző foglalkoztatottnak járnak.

Mindez még inkább érvényes, ha feltételezzük, hogy az otthoni munka és az informális gazdaság kölcsönösen vonzzák (illetve taszítják) egymást, azaz ha jó okunk van feltételezni, hogy azon gazdasági és társadalmi folyamatok, amelyek az otthoni munka felértékelődését okozzák hasonlóan hatnak az informális gazdaságra is, és fordítva.

Ebből a feltételezésből kiindulva mérik egyes közgazdászok az informális gazdaság nagyságát a háztartások által felhasznált energia mennyiségével⁵ (Id. Lackó, 1995; Schneider, 1999), illetve a háztartások fogyasztásán keresztül (Sik–Tóth, 1998; KSH, 1998). A második gazdaság klasszikus kutatói is a háztartások tevékenysége köré szerveződő gazdasági jelenségeket tették empirikus elemzéseik tárgyává (Gá

³ A háztartási termelés a korábban használt otthoni munka (Sik, 1989) fogalom szinonímája, ami – mint majd az empirikus részben is látni fogjuk – a háztartási munkánál többféle tevékenységet foglal magában.

⁴ Kusnic és Davanzo (1986) malayziai adatai alapján készített Lorenz-görbékkel jól demonstrálható a fenti állítás. A legnagyobb egyenlőtlenséget a piaci jövedelmek, majd az összes jövedelem mutatja. Ezeknél alacsonyabb a valós jövedelem I. és még egyenlőbb a valós jövedelem II. elnevezésű változó, amelyek az összes jövedelmen kívül három otthoni munka idejének (takarítás, mosás és vásárlás) becsült (I.), illetve ezen felül a főzés és gyereknevelés idejének határáldozati értékét (II.) jelentik.

⁵ A háztartások gyakran munkahelyek is: az önfoglalkoztatók sokszor otthonukat használják munkavégzésre, és a személyi szolgáltatók is gyakran lakóhelyen végzik munkájukat. Ha a háztartási áramfogyasztás egy része a rejtett gazdasággal kapcsolatos, akkor ez a hatás ökonometriai módszerekkel kimutatható, s felhasználható a rejtett gazdaság méretének becslésére.

bor R.–Galasi, 1981). Feltételezhető továbbá az is, hogy ezek a hatások nem múlnak el a rendszerváltás során azonnal, még kevésbé, ha a rendszerváltás transzformációs válsággal van súlyosbítva (lásd Oroszország esetét Rose (1993)). Elméleti alapon érvelve az otthoni munka és az informális gazdaság kapcsolata mellett szól a szétszórtságból és a kis méretből fakadó nagy rejtőző képesség, a tömegeségből fakadó kvázi-legitimitás, az előző két tényező összeadódó hatásából fakadó ellenőrizhetetlenség, a kiegészítő jövedelemszerzés állam által is felismert szociális funkciója, a háztartás erőforrásainak informális jövedelemszerzésre való alkalmassága.

Értelemszerűen a háztartások jólétének összehasonlítása pusztán jövedelem-színvonaluk alapján téves következtetésre vezethet, ha feltételezzük az otthoni munkában jelentős különbségek vannak a közöttük. Így például a Magyar Háztartás Panel-vizsgálat (MHP) adatai alapján számolt összjövedelemben – a makro-becslés logikájához hasonlóan – a mezőgazdaságból származó jövedelem-megtakarításokat önbevallás alapján figyelembe vettük. Itt a kiegészítő jövedelmeket is megpróbáltuk felmérni, de az otthoni munka értékét – noha időbeli mennyiségét többször is vizsgáltuk (Sik, 1998) – meg sem próbáltuk pénzben kifejezni.

A továbbiakban először a háztartási termelés fogalmát értelmezzük, majd a különböző mérési lehetőségek áttekintése után bemutatjuk az általunk használt módszereket. Az utolsó fejezetben ismertetjük a helyettesítési és alternatív költség módszerrel történt számítások eredményeit és ezek viszonyát a főmunkahelyi jövedelmekhez a férfiak, a nők és a házaspárok esetében. A kisgazdasági munka esetében a helyettesítési és alternatív költség értékelési mód mellett lehetőség nyílik az előállított érték alapján történő becslésre is, ezért külön fejezetben vetjük össze a két munkaidő felhasználáson alapuló módszer eredményeivel.

1. A háztartási termelés fogalma és mérete

A mikro-szintű becslés során két alapvető problémát kell megoldani: mérni kell a háztartási termelés nagyságát, valamint pénzben kell kifejezni a termelt javak és szolgáltatások értékét⁶. A termelés mérete nehezen ítélnélhető meg, mivel nem egyszerű sem a termelésben felhasznált források, sem a termelés eredményének mérése. A termelési folyamat önmagában is számos egymást (időben, térben, a tevékenység szervezésében) átfedő tevékenységet foglal magában (lásd pl. az időmérleg kutatás gondjait). Továbbá a felhasznált erőforrások olykor „ingyenesek” (pl. a „paraszti munka” értéke), olykor „végtelen nagy” szimbolikus értékkel rendelkezhetnek (pl. a hozományból vásárolt traktor, a kárpótlási jeggyel visszaszerzett ősi föld), de a végzett munka személyes öröme vagy utálata is nagyon különböző értéket tulajdoníthat a dolgozó munkájának.

Bár a közgazdasági irodalomban eltérő vélemények találhatók, a továbbiakban a háztartási termelés fogalma alatt Reid definícióját értjük:

⁶ S ekkor még nem is vettük figyelembe a háztartás fogalmának meghatározhatatlanságából fakadó gondokat (lásd Sik (szerk., 1989) példáit, amelyek részben azzal is összefüggnek, hogy olykor nem egyértelmű ki tartozik a háztartásba, mely jövedelmek tekinthetők személyes és háztartási jövedelemnek, s mindez hogyan változik kultúránként és az időben.

Háztartási termelés az a fizetetlen tevékenység, amit egy családtag a másik családtag számára végez, ami helyettesíthető lenne piaci termékkel vagy szolgáltatásokkal, ha a körülmények (jövedelem, piaci feltételek, személyes ambíciók) lehetővé teszik azt háztartási csoporton kívülről megszerezni." (Reid, 1934:11)

A definíció lényeges eleme a „harmadik személy”, vagyis olyan termék és szolgáltatás előállításához tartozik ide, amit háztartáson kívüli, harmadik személy is elvégezhetne. Ennek megfelelően házimunkának csak azt tekintjük, ami közvetlenül termel hasznosságot⁷, és nem soroljuk ide a pihenést, szórakozást, és elvileg eltekintünk ezek közvetlen összekapcsolódásától is a házimunkával⁸. S ha mindkettő egyszerre van jelen, akkor – mint ezt Goldschmidt–Clermont (1993) is javasolja – csak az előbbit kell figyelembe venni.

Az új háztartás-gazdaságtan (new home economics) szerint, melynek megalapozása Becker nevéhez fűződik, a háztartás úgy működik, mint egy termelőüzem, azzal a különbséggel, hogy az előállított termék és szolgáltatás nem kerül piaci forgalomba. A piacon vásárolható termékek közvetlenül még nem, hanem többnyire csak otthoni munkaráfordítás után jelentenek közvetlen hasznosságot a család számára. Ez a termelés a háztartási termelés, mely során a vásárolt termékekből családi munkaerő felhasználásával kerülnek előállításra a fogyasztásra, felhasználásra kész termékek. A modell elméleti jelentősége abban is megnyilvánul, hogy szimultán kezeli a háztartás jövedelem-előállítási és felhasználási folyamatait, a háztartástagok időfelhasználását, valamint a piaci termékek és szolgáltatások iránti keresletet. Így a modell kezeli az „otthon megcsinálni” vagy „készen venni” döntéseket, az otthoni és munkaerőpiaci munka közötti választást. Ez a kapcsolat lehetőséget kínál az otthoni munka értékelésére is.

⁷ Az előállított háztartási termékek, szolgáltatásokon keresztül.

⁸ Hawrylyshyn (1977) az otthoni tevékenységeket négy fő kategóriába sorolja: biológiai szükségletek, piaci tevékenység, termelő nem-piaci tevékenység és pihenés. A termelő nem-piaci tevékenységeket tekintik házimunkának. Az irodalomban külön problémaként kezelik azt, hogy valamely házimunka egyben közvetlen hasznosságot is jelent, azaz örömet, élvezetet. Megítélésük szerint ez a probléma nem a házimunka sajátja, hiszen ugyanez a fizetett munka esetében is előfordul, és teljesen ésszerű törekvés a hasznosság és az élvezet összekapcsolása, azaz az ember szeret olyan munkát végezni, amit élvez is és haszna is van belőle. Az, hogy ez a kérdés pont a házimunka kapcsán merül fel ilyen élesen, annak szerintem egy objektív és egy szubjektív oka is van. Az objektív ok, hogy a házimunka a fogyasztást megelőző hosszú folyamat utolsó láncszeme, időben közvetlenül megelőzi azt, vagy akár egyidejű is vele (pl. főzés, tálalás, de a mosogatásnál ez már fel sem merül). A „már előre örülök” a munka eredményének gondolat is ide tartozik. A szubjektív ok, hogy a közgazdász szakírók (többségében férfiak) csak hobbiból, „amikor kedvük szottyan” végeznek házimunkát, és ezt az érzést vetítik ki a rendszeresen, felelősségérzetből házimunkát végzőkre.

Mások (Goldschmidt–Clermont, 1993) arra hívják fel a figyelmet, hogy a személyes szolgáltatások esetében sokszor csak egy adott társadalom szokásait, normáit figyelembe véve, és ekkor is gyakran csak a „tipikus” helyzetekre lehet pontosan eldönteni, hogy egy adott otthoni munka munka-e vagy sem. Pl. fürdeni nem fürödhet más helyetemen, de egy magatehetetlen öreg vagy kisbaba fürdetését egy harmadik személy végezheti éppen pénzért is.

2. A háztartási termelés nagyságának mérése

A háztartás által megtermelt javak és szolgáltatások piaci felértékelése nem lehetséges, hiszen az ily módon létrehozott javakat és szolgáltatásokat azonnal fel is élük, jobbra azok (a háztartás tagjai), akik megtermelik. Ez érvényes a háztartási munka „kiterjesztett” formájára, a kalákára is (Sik, 1988).

Mivel a házimunka eredménye nem kerül megmértetésre a piacon, nem rendelődik hozzá pénzben kifejezett érték, ezért a háztartás termelésének mérése során ennek értékét csak becslés alapján történő imputálással lehet megkapni. Általában a termelés mérésének legkézenfekvőbb módja az eredmény, a kibocsátás mérése. Tekintettel azonban a közvetlen fogyasztásra (továbbá a kibocsátott áruk és szolgáltatások árának ismeretéhez szükséges adatok hiányára), a házimunka eredménye nehezen lenne ily módon megbecsülhető. Ezért gyakoribb a munkaráfordításokon keresztül való mérés. A házimunka értékelési módszereinek tipológiáját az alábbi táblázatban foglaljuk össze (Goldschmidt–Clermont, 1982:6).

1. táblázat
Az otthoni munka értékelésének tipológiája

A mérés tárgya	A mennyiség mértékegysége	Az érték imputálásának módja
Ráfordítás mennyisége és értéke		
Munkaráfordítás	Dolgozók száma vagy munkaideje	Általános vagy szakosodott otthoni munkát végző fizetett dolgozó bére, vagy a piaci szektorban az otthoni munkának megfelelő tevékenységet végzők bére, vagy az elmaradt bér, azaz az otthoni munkára fordított idő alternatív vagy határáldozati értéke (opportunity cost) vagy a munkaerőpiacon dolgozók átlagos vagy minimálbére
Egyéb (munkán kívüli) ráfordítások pl. a termelési folyamatban felhasznált termékek	A tevékenységre jellemző mértékegység	Például a termelési folyamatban felhasznált energia, vásárolt alapanyagok
Kibocsátás mennyisége és értéke		
Előállított javak és szolgáltatások	A tevékenységre jellemző mértékegység	Háztartási termékek piaci helyettesítőinek értéke vagy a kapcsolódó fogyasztói kiadások

Tanulmányunkban, a számítások kísérleti jellege és a rendelkezésre álló adatok lehetőségeinek figyelembe vételével, a piaci helyettesítés és az alternatív érték vagy határáldozati érték (opportunity cost) egy-egy egyszerű értékelési módját használjuk az otthoni munka értékének becslésére.

2.1. A piaci helyettesítési költség módszere

A módszer lényege abban áll, hogy a háztartási termelés eredményét vagy ráfordításait olyan értéken veszi számításba, amilyen áron azok a piacon megszerezhetőek.

Kézenfekvő a módszer használata a saját fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékek esetében, ahol a termék mennyiségét a piacon jellemző árral szorozva megkapjuk a keresett értéket. Ezt a módszert használja a KSH a háztartásstatisztikai megfigyelésekben. Az otthoni munka esetében e módszer alkalmazása azt jelenti, hogy a háztartási termelés során felhasznált munka értékét egyenlőnek tekintjük az egyes tevékenységekre fordított idő mennyiségének és az adott tevékenységet a munkaerőpiacon végző dolgozó órabérének a szorzatával. A háztartásban a háztartásfő és partnere munkájával számolva:

$MV = w_{ds}H_h + w_{ds}H_p$, ahol

MV – a háztartás tagjai által végzett otthoni munka értéke,
 $H_{h,p}$ – a háztartásfő, illetve partnere otthoni munkára fordított ideje,
 w_{ds} – az otthoni munka piaci helyettesítési értéke.

Attól függően, hogy kinek a bérét tekintjük a helyettesítő piaci munkabérnek, különböző megoldások lehetségesek. Használhatjuk az egyes tevékenységeknek megfelelő adott szakterület dolgozóinak bérét, pl. takarító, szakács, gyerekgondozó, illetve az általános helyettes, a háztartási alkalmazott bérét. További megoldás lehet a piaci szektorban hasonló feladatot ellátó dolgozók bérének vagy a hasonló végzettségű dolgozók átlagbérének alkalmazása is, de ez vélhetőleg erősen túlbecsülné az otthoni munka hatékonyságát és így bérét is.⁹

Kérdés az is, hogy az adó (és társadalombiztosítási járulék) levonása előtti vagy utáni bérrel célszerű-e számolni. A GDP és egyéb makroszintű mutatók számításához a levonások utáni bér lehet a megfelelő, de a háztartások magatartásának elemzéséhez lehet, hogy az adózás és közterhek levonása előtti bér a jobb, mert ezt jobban ismerik a szereplők (s még inkább akkor, ha az otthoni munkának reális alternatívája az informális gazdaságban végezhető, adó és társadalombiztosítási járulék takarékos jövedelemszerzés).

Bármelyik megoldást válasszuk is, tisztázatlan marad a munka hatékonyságában rejlő különbségek figyelembe vétele. Egyrészt, mert elvileg a munkaerőpiacon dolgozó, aki az adott tevékenységet szakmaként (és jobban felszerelve és költségérzékeny környezetben) műveli, hatékonyabban kell, hogy dolgozzon, mint a háztartásban (kicsi, költségérzéketlen, jólét s nem jövedelem maximalizáló). Másrészt, a háztartások között is lehetnek hatékonyságbeli különbségek: részben, mert a termelési technológia és a háztartások felszereltsége különbözik, részben, mert a háztartások összetétele, kulturális háttere és normái-érdekei is eltérőek lehetnek. További elméleti ellenvetés lehet, hogy a helyettesítési költség alkalmazásával „erőszakot” követünk el a háztartáson, hiszen olyan értékelési szempontot alkalmazunk, amellyel – ha a háztartás ennek tudatában van – azt a háztartás maga nem fogadná el, hiszen akkor igénybe vette volna a piaci helyettesítés lehetőségét.

⁹ Nem is szólva arról, hogy ez a bér a nemzetközi osztályharc, a multinacionális vállalatok bérpolitikája, a szakszervezeti erő és az állami szabályozás együttes hatásait is magában foglalja.

Végül is úgy döntöttünk, hogy az időráfordítás értékeléséhez a piacon működő vállalkozásokban a hasonló tevékenységet végzőknek fizetett keresetből indulunk ki. A szakosodott vagy általános helyettesítő bérek a hazai ilyen jellegű munka csekély elterjedtsége, valamint az ilyen keresetekre vonatkozó adatok bizonytalansága miatt nem tűnt használható alternatívának. Tény ugyanakkor, hogy a piaci szektorban hasonló tevékenységet ellátó bérek alkalmazása sem probléma mentes, mert a piaci szektorra a szakmák szerinti specializáltság a jellemző, míg az otthoni munkában a sokoldalúság. Ezért az ágazati, illetve alágazati átlagos keresetekből indultunk ki, ami azt jelenti, hogy a piaci szektor szerinti súlyozást, szakmaarányokat fogadjuk el (jobb híján) a háztartásban is¹⁰.

A kapott nettó órabérek 150 Ft a mezőgazdasági, 168 Ft a háztartási, 172 Ft az építési¹¹, 201 Ft a javítási, szerelési munkákra. A kapott órabérek átlag jellegük miatt nem mutatnak jelentős szóródást.

2.2. Az alternatív érték vagy határáldozati jövedelem (opportunity cost) módszer

Ez a módszer a munkaidő értékelésében a házimunkát végző személy saját munkaerőpiaci bérével számol. A számítás elméleti alapja a közgazdaságtan azon klasszikus feltételezése, hogy a munkaerő tulajdonosa maximalizálni igyekszik hasznát, s akkor fog otthoni munkát végezni, ha a munkaerőpiacon jobb marginális jövedelmet nem tud szerezni. Következésképpen az otthoni munka által megszerezhető határáldozati jövedelem nem lehet magasabb, mint az egyén munkaerőpiacon megszerezhető bére. Ha az egyén rendelkezik munkaerőpiaci jövedelemmel, akkor a fenti tétel oly módon fogalmazható meg, hogy optimális esetben a munkaerőpiacon is dolgozó háztartás tag egy otthoni munkaórájának határértéke megegyezik a keresőtevékenységének egy további órájáért járó elszalasztott jövedelemmel. Gyakorlatban ezt az órabér nettó értékével mérhetjük.

$MV = w_h H_h + w_p H_p$, ahol

MV – az otthoni munka értéke,

$H_{h,p}$ – háztartásfő, illetve partnere otthoni munkára fordított ideje,

$w_{h,p}$ – háztartásfő, illetve partnere főmunkahelyi órabére.

A valóságban azonban a háztartási termelési modell egyensúlyi feltételei nem mindig állnak fenn, hiszen sok okból („a nő ne dolgozzon” hagyománya, az információ-

¹⁰ Az OMMK Statisztikai, elemzési és Tájékoztatási Osztályán 1997 év május hónapról felvett egyéni bérek, keresetek reprezentatív adatfelvételének felhasználásával készült Munkaügyi adattár 1998. évi 1. számában közölt adatok szerint a bruttó átlagkereset a mezőgazdaságban (01) 41 ezer Ft, a szállásadás, vendéglátás (55), egészségügyi és szociális ellátás (851, 853) valamint az egyéb szolgáltatások (92, 93) esetében ebben a sorrendben 49, 43, 52 ezer Ft volt. Az ágazatra illetve bérszínvonalra jellemző nettó-bruttó keresetarányt a Munkaügyi Szemle 1998. szeptemberi számában közölt munkaügyi statisztikai adatokból számítottuk.

¹¹ A másoknak végzett fizetetlen segítség esetében külön értékeltük az építési és szerelési munkát, azok jelentős súlya miatt.

hiány miatt elszalasztott jó lehetőségek, illetve a többlet-jövedelemszerzés akadályai stb.) lehetetlenné tehetik a racionális döntést¹².

További probléma, hogy legszigorúbb formájában ez a módszer csak akkor alkalmazható, ha az érintett személy keresőtevékenységet is folytat¹³. Ilyenkor azt vizsgáljuk, hogy az adott foglalkoztatott mennyi jövedelemről mond le akkor, amikor többlet piaci munka helyett inkább otthoni munkát végez. Ebben az esetben minden egyén valóságos jövedelméről való lemondásról van tehát szó, ami a becslés pontosságát fokozza, s a döntés valószínűségét növeli. A gyakorlatban az empirikus elemzések nem e legszigorúbb módszerrel élnek, hanem akkor is számolnak határáldozatot, ha az egyénnek nincs jövedelme. Ilyenkor életkor, nem, iskolai végzettség és a helyi munkaerőpiaci bérvizonyok figyelembe vételével (potenciális határáldozati bér) becslik a hiányzó egyéni piaci jövedelmeket (Kusnic Davanzo, 1986; Murphy, 1982; Morgan, 1984).

E módszer nagy előnye, hogy egyszerű, és egy jól kidolgozott elméletre, a Becker-féle háztartási termelési elméletre (Becker, 1965) támaszkodik. Használhatósága azonban mikroszinten, a háztartások munkaértékesítési stratégiáinak elemzése során hasznos csupán. Makroszinten, tehát például a háztartási termelés GDP-hez viszonyított arányának becslése során már vitatható alkalmazhatósága, mivel ebben az esetben ugyanazon tevékenységek eltérő értékkel szerepelnek, attól függően, hogy ki végzi őket. Tehát míg egy adott háztartáson belül értelmes mérési probléma az, hogy ki végzi az otthoni munkát, és ki szerez a munkaerőpiacon jövedelmet, illetve, hogy egy adott személy hogyan osztja meg idejét e két munka-felhasználási helyszín között, addig makroszinten a házimunkaidő értékelési órábère jelentős szóródást mutat aszerint, hogy az egyetemi tanár vagy a takarítónő mosogat.

A számítások során az otthoni munka értékének becslését a korábban már jelzett szigorúbb eljárási szabályokat követve csak azon háztartások körében végeztük el, ahol a kérdezettek keresőtevékenységet is folytattak. A becsléshez a főmunkahelyhez kapcsolódó keresetből indultunk ki (figyelmelen kívül hagyva a különjövedelmeket). A havi főmunkahelyi jövedelmet osztottuk az erre a munkára fordított idővel (az utazási időt is beleszámítva).

2.3. Az otthoni munkaidő mennyisége

A számításhoz szükséges otthoni munkaidő mennyiség becsléséhez a Magyar Háztartás Panel (MHP) 1997. évi adatait használtuk. A kérdőív eredetileg nyolcféle házimunkát, öt fajta kisgazdaságban végzett munkát és hatféle másoknak végzett fizetetlen segítségfajta különböztet meg (Sik, 1998). A következő számítások során a háztartási termeléshez felhasznált otthoni munka értékelésére a munkaráfordítás idejét aggregáltan, három kategóriára bontottan vesszük számításba: házimunka, kisgazdasági munka, másoknak nyújtott fizetetlen segítség. Tesszük ezt részben

¹² Murphy (1982) is abban látja e módszer legnagyobb gondját, hogy egyensúlyt tételez, ami nem igaz sem azok esetében, akik kevesebbet akarnának dolgozni (ekkor a határáldozat értéke nulla lenne), de azok esetében sem, akik több munkát szeretnének. Éppen ezért ilyen esetben (pl. munkanélküliek) a munkaerőpiacon sikeresnél alacsonyabb határáldozattal kellene számolni.

¹³ Ez esetben valószínűleg alábecsüljük a házimunka értékét, hiszen a háztartástag otthoni munkáját ennél többre értékeli, aminek jele lehet, hogy ezt választotta.

azért, mert ezen időráfordítások szétválasztása pontosan aligha lehetséges, hiszen minden házimunkában járatos személy tudja, hogy főzés közben, amíg felforr a leves, ránézhetünk a gyerek leckéjére, vagy megvárhatjuk a kabát leszakadt akasztóját. A gyereknevelés pedig a gyerekek házimunkába való bevonását, a közös munkavégzést is jelentheti. Részben, mert a fel nem sorolt tevékenységek (pl. betegápolás, idős személy gondozása, ügyintézés) besorolásának sincs kialakult hagyománya. Valójában a háztartásban jellemzően kapcsolt tevékenységeket¹⁴ végzünk, ahol a teljesítés jelentős munkaszervezési, irányítási feladattal is jár. Ezért a jelen számítások céljának megítélésünk szerint megfelel az aggregált figyelembevétel, ami összhangban áll a munkaidőhöz rendelt piaci munkabérek megállapításának módszerével.

A piaci jövedelem esetében a túlmunka becsült idejével megnövelt heti munkaidőből indultunk ki, amihez hozzáadtuk a munkába járás idejét. Az MHP 1997-es adatfelvétele szerint ez átlagosan heti 42,4+4,4 óra volt.

3. Az otthoni munka értéke

A 2. táblázat a MHP 1997-es adatfelvételében vizsgált nukleáris családokra vonatkozóan mutatja be a piaci helyettesítési költséggel becsült otthoni munkaértékeket. A számítások során külön vizsgáltuk a férjek és a feleségek, illetve a kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező nukleáris háztartások otthoni munkájának értékét, mert feltételeztük, hogy e metszetek mentén érdemi eltéréseket fogunk tapasztalni.

2. táblázat
A férj és a feleség átlagos havi keresete és az otthoni munka értéke piaci helyettesítési költségen (Ft/hónap)

	Kisgazdaság nélkül			Kisgazdasággal			Összesen		
	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt
1. Főmunka-helyhez kapcsolódó házimunka	38 402 (171)	29 678 (154)	53 627 (208)	30 926 (169)	23 672 (141)	40 207 (213)	34 693 (340)	26 801 (295)	46 834 (421)
Kisgazdasági munka	7 515 (310)	25 214 (309)	32 757 (308)	5 756 (396)	27 393 (395)	33 205 (393)	6 529 (706)	26 436 (704)	33 009 (701)
Másoknak segítség	4 89 (310)	755 (309)	1251 (308)	7290 (396)	5 999 (395)	13241 (393)	4 093 (706)	3 371 (704)	7 440 (701)
2. Összesen* fizetetlen munka értéke	8 004 (310)	25 969 (309)	34 008 (308)	13 780 (396)	34 245 (395)	48 039 (393)	11 248 (706)	30 617 (704)	41 891 (701)
Összesen*	29 199 (310)	40 728 (309)	69 465 (312)	26 963 (396)	42 720 (395)	69 277 (397)	27 954 (706)	41 851 (704)	69 374 (709)

Forrás: Saját számítás a MHP 6. hulláma (1997) adataiból.

Megjegyzés: Az elemzés a nukleáris családokra (házaspár gyerekekkel vagy anélkül) terjedt ki. Az adatok korrigálására a háztartási súlyt alkalmaztuk. Zárójelben a megfigyelések száma található.

* Az 1. és 2. sor súlyozott összege.

¹⁴ Egyidejűleg több célt is szolgáló tevékenységek.

A férfiak főmunkahelyi jövedelme kb. harmadával magasabb a nőkénel (férfi/nő főmunkahelyi jövedelem=1,29). Ehhez hasonló az arány a kisgazdasági munka esetében (1,21). Ugyanakkor a házimunkák és részben a más háztartásoknak végzett segítség árnyékjövedelmei a nők esetében sokkal magasabbak (0,24, illetve 0,77). Ennek megfelelően az összes fizetetlen munka árnyékjövedelme is a nők esetében a magasabb (0,36), s ez az összes jövedelem esetében is érvényes marad (0,66).

A fenti összefüggések nagyjából azonos módon érvényesülnek akár van, akár nincs kisgazdaság az adott háztartásban. Az a kismértékű eltérés, amit mégis tapasztalunk (a házimunka esetében a kisgazdasággal rendelkező háztartások között a férfiak házimunkából származó árnyékjövedelme a nőkénel még alacsonyabb, a más háztartásoknak végzett munka esetében viszonylag magasabb¹⁵) a falusi gazdaság logikájával (a mezőgazdasági munkában a férfiak kölcsönös és egyirányú segítségének is nagyobb tere van) és a hagyományokkal függhet össze¹⁶.

A háztartási termelés értékét (a helyettesítési módszerrel) számítva egységes óraértékkel számoltunk a nők és a férfiak esetében is adott munkatípusoknál, így ha azonos tevékenységeket hasonlítunk össze a munkaértékbeli arányok lényegében¹⁷ az időráfordítás arányait tükrözik. A főmunkahelyi jövedelem esetében mindenkinél a saját tényleges jövedelemértéke szerepel.

A férfiak főmunkahelyi „jövedelemelőnye” természetesen részben a munkaidő nemek között egyenlőtlen elosztásának következménye. A heti munkaidőben a férfi/nő arány 1,14, a munkahelyre való utazás esetében 1,05, a túlórában 1,57 a férfiak előnye¹⁸. Ez utóbbi (kisebb volumenű) munkaidő elemet leszámítva a nemek közötti eltérés tehát elmarad a jövedelemkülönbségben tapasztalttól (1,29), ami arra utal, hogy a órakeresetbeli nemek közötti eltérés nagyobb a munkaidő-mennyiségbelinél.

A más háztartásoknak végzett segítség esetében találunk férfi, de találunk női munkaelőnyt egyaránt. A nagyobb időigényű segítségek közül a mezőgazdasági munka férfi munkatöbbletű (1,53), a gondozás, gyerekörzés pedig női munkatöbbletű (0,28).

A házimunka esetében a női munka dominál. A legidőigényesebb munkák esetében (sorrendben: főzés, gyerekgondozás, takarítás, mosás és vásárlás) a férfi/női munkaidő arányok rendre: 0,15; 0,50; 0,23; 0,09 és 0,50.

¹⁵ Míg a teljes mintában a házimunka esetében az árnyékjövedelem férfi/nő aránya 0,24, addig a kisgazdasággal nem rendelkező és rendelkező háztartások között ez az arány 0,30, illetve 0,21. Ugyanakkor míg a teljes mintában a más háztartásoknak végzett munka esetében az árnyékjövedelem férfi/nő aránya 0,77, addig a kisgazdasággal nem rendelkező és rendelkező háztartások között ez az arány 0,64, illetve 0,86.

¹⁶ Falun egy férfiembernek végképp megalázó, ha a feleségének segít a házimunkában.

¹⁷ Egyetlen kivétel a másoknak segítség, ahol a segítség jellege szerint eltérő óraértékkel számoltunk, így a segítség összértéke annak összetételétől is függ.

¹⁸ Itt és a továbbiakban az egyéni munkaidő adatok az összes férfi és nő adatait tartalmazzák (Sik, 1998b).

¹⁹ A két hosszabb ideig tartó kisgazdasági munka esetében (állatgondozás és kertészet) a férfi/nő arány 1,38 és 1,22, a kisebb időtartamú szántóföldi munkában (1,80), a ritkább „férfi” munkák esetében (szállítás, illetve gépjávitás) a nők munkaideje értelemszerűen töredéke a férfiakénak (18,75 és 42,75).

A háztartás működésének lényege az igények mind nagyobb fokú kielégítése a munkaerőpiacon szerzett jövedelemért vásárolt javakkal vagy közvetlenül háztartási munkával. A fizetett vagy fizetetlen munka közötti választás, illetve a férj és feleség közti munkamegosztás számos külső és belső tényező eredője²⁰. Az előzőekben leírt jellegzetességek jelentős különbségeket tükröznek; az egyik vagy másik fél egyes területeken jelentősen többet vagy kevesebbet teljesít. Ha azonban mindkét fél a lehetőségeknek megfelelően munkájával hozzá szeretne járulni a család boldogulásához, akkor a különböző munkaformákból származó jövedelmek együttes figyelembevétele indokolt. Érdeemes a háztartási munka háztartástípusok közötti jövedelemkiegyenlítő szerepét megvizsgálni férfiak és nők, házaspárok és háztartástípusok között:

Összességében a férfiak 29 százalékpontos főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelemtöbbletét a fizetetlen munkaértékben a nők 172 százalékos jövedelemtöbblete túlkompenzálja, így a főmunkahelyi és a fizetetlen munkaérték együttesen a nők esetében magasabb.

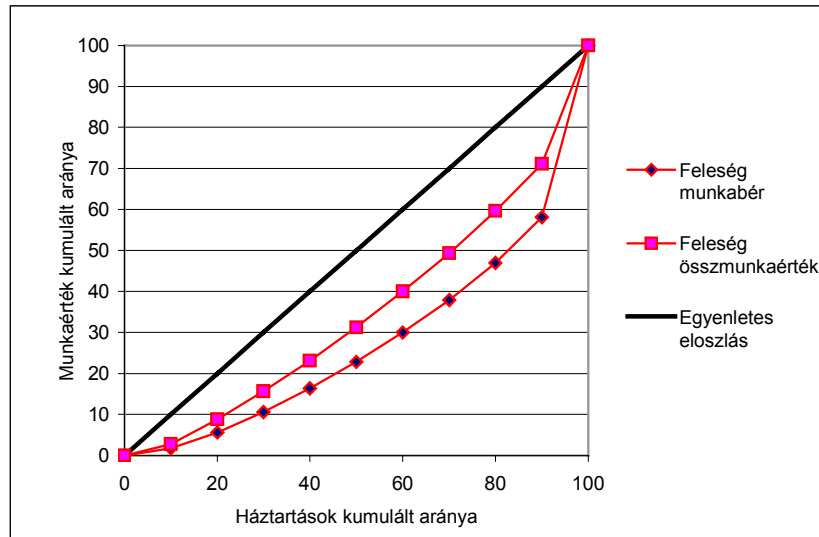
Annak ellenére, hogy a kisgazdaság nélküli és kisgazdasággal rendelkező háztartások főmunkahelyi jövedelme jelentősen eltér (harmadával nagyobb a kisgazdaság nélküli háztartásokban), a főmunkahelyi és fizetetlen munka értéke összesen közel azonos, 69 ezer Ft. A fizetetlen munka értéke a kisgazdasággal rendelkező háztartásokban 69 százalékot tesz ki, ami 20 százalékponttal magasabb, mint a másik csoportban. A fizetetlen munka minden vizsgált alcsoportjában nagyobb mértékű a kisgazdasággal rendelkező háztartásokban, egyetlen kivétel a már említett férfiak házimunkája. A vidéki munkalehetőségek korlátozott volta, a szolgáltatások viszonylagos fejletlensége és a hagyományok is szerepet játszhatnak abban, hogy a jelentős munkahelyi jövedelemkiesést elsősorban a kisgazdasági munka kompenzálja (lásd erről Szép, 1999), de magasabb a házimunkára és a mások segítésére fordított idő is, ez esetben jelentősebb a piaci folyamatokat elkerülő munkavégzés.

A háztartáscsoportokon belül, az egyes háztartások közötti jövedelemkiegyenlítődést legtöbörbben a jövedelem koncentrációt jellemző Lorenz-görbével illusztrálhatjuk.

Az egyének szintjén a főmunkahelyi jövedelem hasonlóan koncentrált a nőknél és a férfiaknál is, míg azonban a koncentráció a férfiak esetében a fizetetlen munka beszámításával sem csökken lényegesen, a nőknél a házimunka figyelembevétele jelentős kiegyenlítődshez vezet: az alacsony főmunkahelyi jövedelmet több házimunkával kompenzálják a nők (1. és 2. ábra).

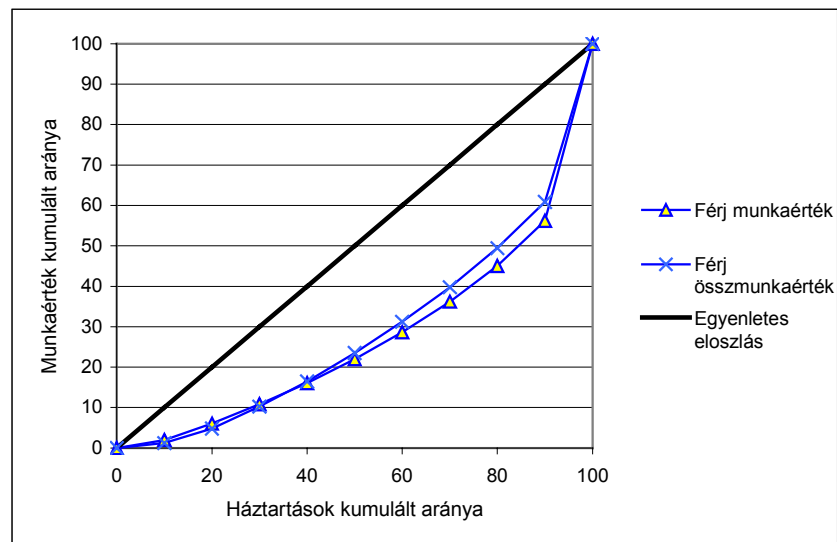
²⁰ Ezeket modellszámítások alapján a kutatás következő fázisában vizsgáltuk.

1. ábra
A feleségek főmunkahelyi jövedelmének és teljes munkajövedelmének koncentrációja a kétkeresős háztartásokban

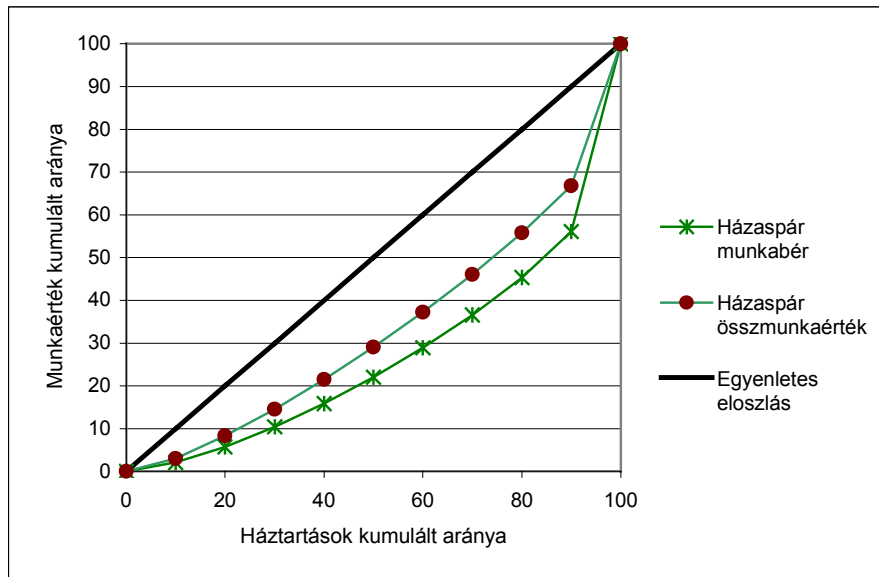
Forrás: MHP 1997, saját számítás.

2. ábra
A férfiak főmunkahelyi jövedelmének és teljes munkajövedelmének koncentrációja a kétkeresős háztartásokban

Forrás: MHP 1997, saját számítás.

3. ábra
A házaspárok főmunkahelyi jövedelmének és teljes munkajövedelmének koncentrációja a kétkeresős háztartásokban

Forrás: MHP 1997, saját számítás.

Megjegyzés: Az elemzés a kétkeresős nukleáris családokra terjedt ki. A számítások során a háztartási súlyt alkalmaztuk.

Az 3. ábráról leolvasható, hogy a házaspárok legnagyobb jövedelmű 10 százaléka rendelkezik a főmunkahelyi jövedelmek 45 százalékával, míg a legkisebb jövedelmű 10 százalék kevesebb mint 5 százalékával. Ezt a jelentős koncentrációt a fizetetlen munka figyelembevétele jelentősen mérsékli, ami az összmunkaértékben tükröződik. A háztartási munka jövedelemkiegyenlítő szerepe azt támasztja alá, hogy a háztartások maguk is sokat tehetnek hátrányos jövedelmi helyzetük javításáért a társadalmilag nem szervezett (háztartási) munka terén, továbbá ez fokozhatja a számukra juttatott társadalmi segítség (segély, támogatás) hasznosulását.

A következő 3. és 4. táblázat a helyettesítési költséggel és a határáldozati módszerrel számolt árnyékjövedelmek értékeit tartalmazza. Ebben az esetben az összehasonlítás célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy van-e eltérés a kétféleképpen becsült árnyékjövedelem között, s ha igen, melyik a nagyobb, s miért.

3. táblázat

A férj és a feleség átlagos havi keresete és a fizetetlen munka értéke piaci helyettesítési költségen (Ft/hónap, kétkeresős háztartások)

	Kisgazdaság nélkül (N=103)			Kisgazdasággal (N=85)			Összesen (N=188)		
	Férj	Feleség	együtt	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt
1. Főmunkahelyhez kapcsolódó	40 575	32 303	72 878	33 124	25 245	58 369	37 214	29 121	66 345
Házimunka	8 209	22 745	30 953	7 470	25 302	32 772	7 876	23 898	31 774
Kisgazdasági munka	–	–	–	7 104	4 664	11 768	3 204	2 103	5 307
Másoknak segítség	605	1 121	1 726	887	603	1 490	732	888	1 620
2. Összes fizetetlen munka értéke	8 814	23 866	32 680	15 461	30 569	46 030	11 811	26 889	38 700
Összesen (1.+2.)	49 388	56 169	105 557	48 585	55 814	104 399	49 026	56 009	105 035

Forrás: MHP 1997, saját számítás.

Megjegyzés: Az elemzés a kétkeresős nukleáris család háztartásokra (házaspár gyerekkel vagy anélkül) terjedt ki. A számítások során a háztartási súlyt alkalmaztuk.

4. táblázat

A férj és a feleség átlagos havi keresete és a fizetetlen munka értéke határáldozati (opportunity cost) költségen (Ft/hónap, kétkeresős háztartásokban)

	Kisgazdaság nélkül (N=90)			Kisgazdasággal (N=81)			Összesen (N=172)		
	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt	Férj	Feleség	Együtt
1. Főmunkahely	41 424	31 898	73 322	32 412	25 007	57 419	37 154	28 663	65 787
Házimunka	9 635	20 351	29 986	7 624	20 636	28 260	8 682	20 486	29 168
Kisgazdasági munka	–	–	–	6 945	4 752	11 698	3 290	2 252	5 542
Másoknak segítség	717	1 539	2 256	928	513	1 441	817	1 053	1 870
2. Összes fizetetlen munka értéke	10 352	21 890	32 242	15 497	25 902	41 399	12 790	23 790	36 580
Összesen (1.+2.)	51 776	53 788	105 564	47 909	50 909	98 818	49 944	52 424	102 368

Forrás: MHP 1997, saját számítás.

Megjegyzés: Az elemzés a kétkeresős nukleáris család háztartásokra (házaspár gyerekkel vagy anélkül) terjedt ki. A számítások során a háztartási súlyt alkalmaztuk.

A főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelem azonos mindkét értékelésben. A fizetetlen munkát átlagos piaci értéken értékeltük a helyettesítési módszer esetében, míg az illető saját főmunkahelyi órabérével a határáldozati költség módszernél. A két módszerrel történő becslés közel azonos eredményt ad. A piaci helyettesítő költség és a határáldozati költségével történő becslés hányadosa a férfiak esetében (ahol az összes jövedelemből a főmunkahelyi jövedelem aránya nagyobb) közel azonoságot jelent (0,98), de a nők esetében sem nagy az eltérés 1,07, vagyis a helyettesítő költséggel hét százalékkal magasabb árnyékjövedelmet tulajdonítunk a kétkeresős háztartások feleségeinek.

A kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező háztartások esetében is igaz, hogy a kétféle becslési módszer a férfiak esetében kisebb eltérést mutat, de azt is látjuk, hogy a kisgazdaság léte összességében is növeli a két becslés közötti eltérést a fizetetlen, azaz az eltérően értékelt munka nagyobb hányada következtében.

Az egyes személyek két módszerrel számolt informális munka értékére (a háztartások mintáján) t-próbát végeztünk. A piaci helyettesítési értéken és az alternatív költségértéken végzett munkaértékelés eredménye a férfiak esetében nem mutatott szignifikáns különbséget. Ugyanakkor a feleségek esetében a saját órabérükkel (alternatív költség) kalkulált munkaérték szignifikánsan kisebb a piaci helyettesítési értéknél. Ez az értékelési módszer a nők munkájának munkaerőpiaci alulértékeltségét vetíti a házimunkára.

4. A kisgazdasági munka értéke

A saját fogyasztásra történő mezőgazdasági termelés mérhető talán a legkönnyebben a háztartás keretében folyó munkák közül, talán ezért is van kivételes szerepe a GDP számításban.

A kisgazdasági munka az egyetlen a háztartási termelési tevékenységek közül, melynek eredményére érték adatunk is van. A megkérdezett háztartások úgy becsülték meg a kisgazdaságban előállított termékek értékét, hogy megmondták mennyit takarítottak meg ezek megtermelésével háztartásuk számára, illetve mennyi volt a termékértékesítésből származó nettó jövedelmük. Mindkét értelmezésből az következik, hogy ezek az adatok már nem tartalmazzák a dologi ráfordítások értékét. Ha a dologi ráfordítások többlethozadékát nullának tekintjük, a kistermelés értéke már csak a munkaráfordítás hozadékának tekinthető. Az MHP kérdőívben a kisgazdasági nettó jövedelem háztartások által becsült összértéke átlagosan 6251 Ft értékű önfogyasztásból és 2851 Ft eladásból adódik. A kisgazdasági munka döntő hányadát a házaspár végzi, kis mértékben azonban a család többi tagja is besegít.

5. táblázat
A kisgazdasági munka három módszerrel számított értékének összehasonlítása (N=86)

	Piaci helyettesítési költségen (Ft/hó)	Alternatív költségen (opportunity cost) (Ft/hó)	A háztartásiálal becsült érték (Ft/hó)
Férj	6 786	6 717	2 669
Feleség	4 506	4 712	1 726
Házaspár	11 292	11 429	4 976

Az 5. táblázatban feltüntettük a férj, valamint a feleség, valamint a házaspár kisgazdaságban végzett munkájának értékét mindhárom módszerrel becsülve, tehát a munkaidő piaci helyettesítési és alternatív költségen számolt értékét, illetve az előállított termékek háztartások által „önbecsült” értékét. A számítás legfontosabb eredménye az, hogy az „önbecslésen” alapuló érték az időráfordítás helyettesítési és alternatív költségen számolt érték csupán körülbelül felét teszi ki.

Ez az eredmény teljesen összhangban van a kiskertjükben termelni próbálkozó városi lakosoktól gyakran hallott véleménnyel, hogy munkájához képest a terméket

szinte fillérekért megvehette volna a piacon. Ennek ellenére a kistermelés ma még tömegjelenség Magyarországon (Szép, 1996; 1998), sajátosságai megismerésének jelentős szerepe van mind az agrárpolitika, mind a szociálpolitika szempontjából.

5. Összefoglalás

Gazdasági összehasonlításoknál téves eredményre juthatunk, ha csak a piaci tevékenységekre, piacon értékelte mutatókra alapozzuk elemzésünket, és nem vesszük figyelembe a piaci megmérettetést elkerülő, de jelentős gazdasági értéket képviselő tevékenységeket. Ezek közül talán a legjelentősebb a háztartásokban folyó termelő tevékenység. Ebben a tanulmányban a háztartások szintjén kíséreltük meg a háztartási termelés értékét becsülni. A házimunka eredménye nem kerül megmértetésre a piacon, nem rendelődik hozzá pénzben kifejezett érték, hiszen közvetlen fogyasztásra kerül. A háztartási termelés értékét az eredmény mérési nehézségei miatt, a munkaráfordítás árnyékértéke segítségével becsültük. A házimunka értékelésére a munkaráfordítás idejét viszonylag aggregáltan, három kategóriára bontottan vettük számításba: házimunka, kisgazdasági munka, másoknak nyújtott fizetetlen segítség. A munkaráfordítás értékelésére két módszert alkalmaztunk. A piaci helyettesítési módszer a munkaidőt a munkaerőpiacon hasonló munkát végző dolgozó bérével értékeli, míg a határáldozati jövedelem módszere a házimunkát végző személy saját munkaerőpiaci bérével értékeli. A kisgazdasági munka esetében lehetőség nyílt a kibocsátás értékével történő becslésre is.

A helyettesítési módszer esetében az egyes időráfordításokat ágazati, alágazati kereseti adatokból számított órabérekkel becsültük. A határáldozati módszernél a főmunkahelyhez kapcsolódó keresetet osztva az erre a munkára fordított idővel – az utazási költséget is beleszámítva – kaptuk az egyes személyek órabérét. A számításokat a MHP 1997-es adatai alapján végeztük a nukleáris családokra, illetve a kétkeresős háztartástípusokra.

A kétkeresős háztartásokban a nők fizetésért ledolgozott munkaideje átlagosan 3–10 százalékkal marad el a férfiakétól, a házimunkaidejük viszont több mint 200 százalékkal meghaladja azt. Így a feleségek összességében átlagosan 30 százalékkal hosszabb ideig dolgoznak, mint a férjeik. A kisgazdasággal rendelkező háztartásokban pedig mind a férj, mind a feleség többet dolgoznak, mint a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokban.

A fizetetlen munka értékét a piaci helyettesítés módszerével értékelve a háztartások pénzben mért havi átlagos munkajövedelmének jelentős átalakulását tapasztaljuk. A kétkeresős háztartások esetében a keresetekben a férj feleség közti arányokkal ellentétben a fizetetlen munkaérték aránya, így a kereső és a nem kereső munka együttes értéke kiegyenlítettebb a partnerek között. Ugyanez igaz a kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező háztartások közötti különbségekre is.

A fizetetlen munka értékét a határáldozati módszerrel számolva hasonló következtetésekre jutunk, mint a piaci helyettesítési érték esetében. A férjek keresetbeli előnyét, a feleségek nagyobb mértékű fizetetlen munkavégzésének értéke kompenzálja, sőt túl is szárnyalja. Tekintettel arra, hogy ezt a módszert alkalmazva minden személy, bármely munkáját a főmunkahelyi órabérével vesszük figyelembe, a feleségek házimunkája jellemzően alacsonyabb értéken kerül számbavételre, mint a férjeké. Hasonlóképpen a kisgazdasággal rendelkezők alacsonyabb órabére miatt

az ilyen háztartások összmunkaértéke jobban elmarad a kisgazdasággal nem rendelkezőkétől, mint piaci helyettesítési költségértéken számítva.

A kisgazdasági munka mért/bevallott eredménye és a költségalapú értékbecslések között adódó jelentős különbség egyrészt a különböző módszerekkel számított értékek aggregálási veszélyeire figyelmeztet, másrészt az eltérések okainak további vizsgálatára ösztönöz.

Bibliográfia

- Becker, Gary (1965): A Theory of the Allocation of Time. *Economic Journal*, 75(299): 493–517.
- Bródy András (1983): Lassuló idő. KJK. Budapest.
- Burgerné Gimes Anna dr. (1989): A mezőgazdasági kistermelők háztartása. *Gazdálkodás*, XXXIII. évf. 1989. 10. sz. 23–33. old.
- Gábor R. István és Galasi Péter (1981): A „második” gazdaság, KJK, Budapest.
- Goldschmidt–Clermont, Luisella (1982): Unpaid Work in the Household, ILO, Women, Work and Development No 1.
- Goldschmidt–Clermont, Luisella (1987): Economic evaluations of unpaid household work: Africa, Asia, Latin America and Oceania, ILO, Women, Work and Development No 14. 213.
- Goldschmidt–Clermont, Luisella (1990): Economic measurement of non–market household activities, *International Labour Review*, No 3. pp. 279–297.
- Goldschmidt–Clermont, Luisella (1993): Monetary valuation of unpaid work, Manuscript Conference on Valuation and Measurement of Unpaid Work, Statistics Canada, Ottawa, April 28–30. 1993.
- Hauser, Richard, Irene Becker és Susanne Standcke–Scheid (1987): Selected Non-Monetary Incomes in the FRG, Sonderforschungsbereich 3, Working Paper 250.
- Hawrylyshyn, Oli (1977): Towards a definition of non–market activities. *The Review of Income and Wealth*, No 1.
- Kusnic, Michael W. és Julie Davanco (1986): Accounting for non-market activities in the distribution of income. *Journal of Development Economics* 21 pp. 211–227.
- KSH (1998): Rejtett gazdaság Magyarországon 1998. KSH, Budapest.
- Lackó Mária (1995): Hidden Economy in International Comparison, *Közgazdasági Szemle*, 52(5), pp. 486–510.
- Morgan, James N. (1984): The Role of Time in the Measurement of Transfers and Well-Being. In.: Moon, Marylin (ed.): Economic Transfers in the US, The National Bureau of Economic Research, pp. 199–238.
- Murphy, Martin (1982): Comparative estimates of the value of households work in the US for 1976 *The Review of Income and Wealth*, No 1, pp. 29–43.
- Reid, M.G. (1934): Economics of Household Production. Wiley, New York.
- Rose, Richard (1993): Is Money the Measure of Welfare in Russia? Studies in Public Policy, No 215. Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Ruggles, Richard és, Nancy D. Ruggles (1986): The integration of macro and micro data for the household sector. *The Review of Income and Wealth*, 31(3) pp. 245–276.

-
- Schneider, Friedrich (1999): The Interaction of Taxes, Transfers and Raising Shadow Economies, Manuscript, 1999.
- Sik Endre (1988): Az „örök” kaláka. Gondolat, Budapest.
- Sik Endre (1996): Traktátus az informális gazdaság és a fekete munka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a posztszocialista átalakulás során különösen, In: Tausz K. és Várnai Gy. (szerk.): Rejtőzködő jelen. Budapest, Hirschler Rezső Egyesület, 244–293. old.
- Sik Endre (1998): Az egyének munkaidő-gazdálkodása. In: Sik E. és Tóth I. Gy. (szerk.): Zárótanulmány. TÁRKI, Budapest 73–101. old.
- Sik Endre (1999): Megközelítések a munka szociológiájához. Kézirat, BKE, Budapest.
- Sik Endre–Tóth I. János (1998): A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. és Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*, TÁRKI, Budapest 92–116. old.
- Szép Katalin (1995): Farm Household, the Hidden Part of the Iceberg. Proceedings of the 41st EAAE Seminar on „Challenge and Strategies for Re-establishing East–Central European Agricultures”. Gödöllő 6–8 September, 1995. pp. 171–178.
- Szép Katalin (1996): Mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó háztartások gazdálkodási modelljei. Kandidátusi értekezés MTA.
- Szép Katalin (1998): Mezőgazdasági kistermelés. In: Sik E. és Tóth I. Gy. (szerk.), Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok 9. Zárótanulmány. Jelentés a Magyar Háztartás Panel 6. hullámának eredményeiről. BKE–TÁRKI Budapest, 1998. február 102–110. old.
- Szép Katalin (1999): Kisgazdaság és a családok gazdálkodási biztonsága. *Kertgazdaság*, 31. évf. 3. 34–43. old.

Abstract

In the study we first define the concept of household production, then, after reviewing the different measurement possibilities, we introduce the methods we employed. In the course of the estimation two basic theoretical and measurement problems have to be solved: measuring the size of household production (that is, the amount of the time allocated in household production), and estimating the monetary value of the goods and services produced. In the last chapter we describe the results of our calculations using the substitution and the alternative cost methods, and the way these are related to income from main place of employment for men, women and married couples. In the case of work on household plots, besides the substitution and the alternative cost methods of evaluation, we are also able to estimate on the basis of produced value, so we devote a separate chapter to comparing these results with the results of the two methods that are based on the use of working time.

For our calculations about nuclear and two-earner household types we used the data of the Hungarian Household Panel Survey from 1997.

In two-earner households the paid working time of women is on average 3–10 percentage point lower than that of men, but their time devoted to housework is over 200 per cent more than that of men. Thus women on the whole work on average 30 per cent longer than men. In households with work on household plots, both husband and wife work more than in households without household plots.

When we calculate the value of unpaid work employing the method of market substitution cost, we see a significant transformation of households' average monthly work income measured in money. In the case of two-earner households, the ratio of the value of the unpaid work of husband and wife is the opposite of the ratio of the incomes of husband and wife, thus the combined value of paid and unpaid work is more balanced among the partners. The same is true for the difference between households with a household plot and without a household plot.

Using the opportunity cost method to calculate the value of unpaid work we arrive at similar conclusions as with the market substitution cost method. The value of the wife's larger amount of unpaid work compensates for, actually exceeds the existing difference in income in favour of the husband. Given that in this method we take into account any work of any person at their hourly wage rate at the main place of employment, the housework of wives gets taken into account at a typically lower value than the housework of husbands. Similarly, because of the lower hourly wage rate of those who have a household plot, the total work value of such households is below that of households without household plots by more than when we use the market substitution cost method.

A TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok eddig megjelent számai

1. Michael F. Förster–Tóth István György: Szegénység és egyenlőtlenségek Magyarországon és a többi visegrádi országban (1997. november)
2. Tóth István János: Az adófizetők jövedelemszerkezete és adótehermegoszlása 1996-ban (1997. december)
3. Gál Róbert Iván: Az önkéntes nyugdíjpénztárak piaca (1998. január)
4. Medgyesi Márton–Róbert Péter: A munka-attitűdök időbeli változása 1989-1997 között (1998. február)
5. Szivós Péter–Tóth István György: A jóléti támogatások és a szegénység Magyarországon, 1992-1997 (1998. március)
6. Mészáros József–Szakadát István: Parlamenti képviselői helyek megoszlásának becslése közvéleménykutatási adatok alapján (1998. április)
7. Sik Endre–Tóth István János: A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon (1998. május)
8. Róbert Péter–Nagy Ildikó: Újraelosztó állam vagy öngondoskodó polgár? (1998. június)
9. Lehmann Hedvig–Polonyi Gábor: Kórkörkép: látens és diagnosztizált betegségek (1998. július)
10. Szivós Péter–Rudas Tamás–Tóth István György: TÁRSZIM97 mikro-szimulációs modell az adók és támogatások hatásvizsgálatára (1998. augusztus)
11. Sik Endre: Külföldiek Magyarországon és a velük kapcsolatos nézetek a helyi önkormányzatokban (1999. május)
12. Tóth Olga: Erőszak a családban (1999. június)
13. Medgyesi Márton–Sági Matild–Szivós Péter: A harmadik kor: az idősek jövedelmi helyzete és lakáskörülményei (1999. július)
14. Nagy Ildikó: Családok pénzkezelési szokásai a kilencvenes években (1999. augusztus)
15. Jan Rutkowski: Kereseti mobilitás a kilencvenes évek Magyarországon (adatok a Magyar Háztartás Panelből) (1999. szeptember)
16. Michael F. Förster–Tóth István György: Családi támogatások és gyermekszegénység a kilencvenes években Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban (1999. október)
17. Bognár Géza–Gál Róbert Iván–Kornai János: Hálapénz a magyar egészségügyben (1999. november)
18. Janky Béla: A magánnyugdíj-pénztárak tagsága (1999. december)
19. Róbert Péter: Az olló – epizód az állandó változásban (Pártpreferenciák 1998. szeptember–1999. november) (2000. január)
20. Fábrián Zoltán–Kolosi Tamás–Róbert Péter: Fogyasztási csoportok (2000. február)